الفصل الأول

[ب ٢ظ | בט 119] **א** | أساس الأساسات وعمود الحكم أن يعلم أن ثمّ موجود(!) أول موجِد لجميع الموجودات، وجميع الموجودات من سماء وأرض وما تخلّلهما إنّما فاض وجودها عن حقيقة وجوده، تعالى.

ב وإن خطر بالبال أنه غير موجود، فارتفع وجود ما سواه.

ג$_1$ وإن خطر بالبال رفع العالَم جميعه، كان تعالى مع هذا الفرض موجودًا لا يتغيّر، ولا يبطل وجوده لبطلان وجودهم(!)[1]، لأن جميع الموجودات مفتقرة إليه، وهو غني عن الموجودات جميعها.

[ب ١١و] **ג**$_2$ فيلزم من ذلك أن ذاته، تعالى، هي الذات الحقيقية المباينة لجميع الذوات، إذ هو الحق لذاته، وكلّ شيء سواه إنّما هو حقّ لغيره،

[ب ١١ظ] **ד** كما قال النبي، عليه السلام: | «الله هو الإله الحق»، وقال تعالى في كتابه: «ليس لشيء من الموجودات وجود كوجوده» يعني أنه ليس موجود من الموجودات وجوده عين ذاته إلّا هو، تعالى وتقدّس.

פרק ראשון

[14(7)ב] **א** יסוד **ה**יסודות **ו**עמוד **ה**חכמות לידע שיש שם מצוי ראשון והוא ממציא כל הנמצא וכל הנמצאים מן שמים וארץ ומה ביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו.

ב ואם יעלה על הדעת שהוא אינו מצוי, אין דבר אחר יכול להמצאות.

ג$_1$ ואם יעלה על הדעת שאין כל הנמצאים מלבדו מצויים, הוא לבדו יהיה מצוי, ולא יבטל הוא לבטולם, שכל הנמצאים צריכין לו, והוא ברוך הוא אינו צריך להם ולא לאחד מהם.

[16(9)א] **ג**$_2$ לפיכך אין אמתתו כאמתת אחד מהם.

יר' י:י **ד** הוא שהנביא אומר **ויוי אלהים אמת**, הוא לבדו האמת, ואין לאחר אמת כאמתו, והוא
דב' ד:לה שהתורה אומרת **אין עוד מלבדו**, כלומר אין שם מצוי אמת מלבדו כמותו.

---

[1] בנוגע לריבוי שאינו מציין בני אדם (בעלי חיים או דוממים), כאן ולהלן, ראה דקדוק, עמ 132-134.

---

2 أن[2]...3 موجِد] צ"ל أن ثمّ موجودًا أولاً موجدا (דקדוק עמ' 122, 150, 155) | 4 وجميع] فجميع ب* (٥و:٩) | 8 العالَم جميعه] جميع العالم ب* (٩ظ:٢)، العالم جميعه ب* (١١و:١١) | 10 وجودهم] במקום وجودها (وجود المخلوقات، الموجودات جميعها) (דקדוק עמ' 134) | 13 فيلزم] פלזם (فلزم) **בט** 15 شيء] [מא] **בט** | 17 لشيء من] [...] **בט**

4 מן שמים] מהשמים, משמים **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

[ب ١١ظ] **ה** هذا الموجود، أعني واجب الوجود، هو [בט 120] | إله العالم بأسره، قهر مَن على الأرض بالسيادة [ب ١٢و] والاستيلاء، ودبّر الأفلاك بقدرة لا تدخل تحت حدّ ولا نهاية وقوة لا انقطاع لها، لأن الفلك متحرّك دائمًا، ولا يمكن أن يتحرّك بغير محرِّك، فهو المحرّك له بغير يد ولا جسم.

[ب ١٧ظ] **ו** ومعرفة هذا الأمر فريضة شرعية، كما قال في كتابه المنزّل: «أنا الله ربّك». وكل من يخطر على باله أن ثم إله آخر خارجًا عن هذا الإله، تعدّى على قوله تعالى «لا يكون لك معبود آخر من دوني»، وكفر بالأصل، لأن هذا هو الأصل العظيم الذي الجميع متعلق به.

[ب ٢١و] **ז**$_1$ وهذا الإله واحد، لا اثنين(!) ولا زائد على اثنين، بل واحد ليس وحدته كوحدة شيء من الآحاد الموجودين في الوجود، لا واحد بالنوع الذي يشتمل على آحاد كثيرة، ولا واحد كالجسم الذي هو منقسم إلى أقسام وحدود، لكنه واحد ليس لشيء من الوحدات الموجودة نسبة إلى وحدانيته، تعالى.

[ب ٢٨ظ] **ז**$_2$ لو كانت آلهة كثيرة، لكانت إما أجسامًا أو متعلقة بالأجسام لكون أن الأعداد المتساوية في وجودهم ليس يتميّز أحدهم عن الآخر إلا

[16(9)ב] **ה** המצוי הזה הוא אלוה כל העולם, אדון כל הארץ, והוא המנהיג הגלגל בכוח שאין לו קץ ותכלית, בכוח שאין לו הפסק, שהגלגל סובב תמיד, ואי אפשר שיסוב בלא מסבב, והוא המסבב אותו בלא יד ולא גוף.

[17(10)ב] שמ׳ כ:ב / דב׳ ה:ו **ו** וידיעת דבר זה מצות עשה, שנאמר **אנכי יוי אלהיך**, וכל המעלה על דעתו שיש שם אלוה אחר חוץ מזה, שמ׳ כ:ג / דב׳ ה:ז עבר בלא תעשה, שנאמר **לא יהיה לך אלהים אחרים** וכו׳, וכפר בעיקר, שזה הוא העיקר הגדול שהכל תלוי בו.

[18(11)א] **ז**$_1$ אלוה זה אחד הוא לא שנים ולא יתר על שנים, אלא אחד שאין כיחודו אחד מן האחדים הנמצאים בעולם, לא אחד כמין שהוא כולל אחדים הרבה, ולא אחד כגוף שהוא נחלק למחלקות ולקצוות, אלא אחד שאין ייחוד אחר | [18(11)ב] כמותו בעולם.

[19(12)ב] **ז**$_2$ אלו היו האלוהות הרבה היו גופים וגויות, מפני שאין הנמנים השוין במציאתן נפרדים זה

3 ال...أ فلاك] אל[אפלאד] **בטֲ** | 7 فريضة] פרֲצ׳ה׳ (فرضٍة) **בט** | 9 أن...خارجا] צ״ל أن ثم إلهاً آخر خارجا (דקדוק עמ׳ 122, 150, 155) | 13 أثنين] צ״ל اثنان (דקדוק עמ׳ 163,) | زائد] זיד **בט** | 14 ليس] ليس במקום ليست (דקדוק עמ׳ 144) | 18 ليس] لِيس במקום ليست (דקדוק עמ׳ 144) | 20 آلهة] אלאלאהה ב, אלאהה **בט** | 22 وجودهم] במקום

1 כל[1]] - **ו** | 4 והוא] והוא ברוך הוא **ו** | 11 לא] ואינו לא **ו**

[בט 121] باللواحق العارضة والمتعلّقة بها. ولو كان الباري، تعالى، جسمًا أو متعلّق بجسم، لكان له حدّ ونهاية، لأن لا يمكن جسمًا غير ذي حدّ ونهاية. وكل ما له حدّ ونهاية، فلقدرته أيضا حدّ ونهاية.

[ب ۳۱و] **ז**$_3$ والإله، تبارك وتعالى اسمه، لما لم تكن قوته متناهية ولا منقطعة، لأن الفلك متحرّك دائما، فقوته، تعالى، ليست بقوة جسمانية. ولما ثبت أنه غير جسمٍ، فلا تلحقه لواحق الأجسام حتى يكون منقسمًا ومميّزًا عن غيره، ولهذا لا يمكن
[ب ۳۲ظ] [أن] يكون إلا واحدًا. ومعرفة هذا الأمر فريضة شرعية، كما قال في التوراة: «الله ربّنا إله واحد».

[ب ۳۲ظ] **ח** قد تبيّن في التوراة وفي كلام الأنبياء أن الواجب تعالى ليس بجسم ولا متعلق بجسم، كما قال تعالى: «إن الله تعالى هو الإله الحقّ في السماء العليا وفي الأرض السفلى»، وذلك أن
[ب ۳۳و] الجسم لا يحلّ في مكانين. | وقال أيضا «إنكم لم تروا لا شكلاً ولا شَبَهًا». وقال النبي: «إلى من من الموجودات تشبهوني لكي أساويه». [...][2]

[2] "ואלו היה גוף היה דומה לשאר גופים", לא תורגם בכ"י ב, אבל בשני הפירושים נמצא « لو كان جسمًا، لشارك الأجسام في وجودها (דקדוק עמ' 134) | أحدهم] במקום أحدها (דקדוק עמ' 134)

1 العارضة] אלעאמה' (العامة) **בט**، והתרגום שגוי (עמ' 121) | 3 ذي] ד̇ו (ذو) ב **בט** | 8 تلحقه] ילחקה (يلحقه) ב **בט**، תלחקה (تلحقه) ב* (۳۱ظ:١٤) | 14 ليس بجسم] ليس هو جسم (!) ב، ليس بجسم ב* ۳۲ظ:١٧ וגם ۳۳و:۳، **א** 22(15)ב 16 وذلك...17 مكانين] - ב، وذلك أن الجسم لا يحلّ في مكانين [في زمان واحد] ב* ۳۲ظ:١٨ - ۳۳و:١ (בתוך הפרוש) | 19 تشبهوني] תשבהיני (تشبهيني) **בט**

מזה אלא במאורעות שיארעו הגופות והגויות. ואלו היה היוצר גוף וגויה, היה לו קץ ותכלית, שאי אפשר להיות גוף שאין לו קץ ותכלית. וכל שיש לו קץ ותכלית, יש לכוחו קץ וסוף.

[20(13)ב] **ז**$_3$ ואלהינו, ברוך הוא, הואיל וכוחו אין לו קץ ואינו פוסק, שהרי הגלגל סובב תמיד, אין כוחו כוח גוף. והואיל ואינו גוף, לא יארעו מאורעות הגופות כדי שיהא נחלק ונפרד מאחר, לפיכך אי אפשר שיהיה אלא אחד. וידיעת דבר
דב' ו:ד זה מצות עשה, שנאמר **יוי אלהינו יוי אחד**.

[21(14)ב] **ח** הרי מפורש בתורה ובנביא שאין הקב"ה
דב' ד:לט | יה' ב:יא גוף וגויה, שנאמר **כי יוי הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת**, והגוף לא יהיה בשני
דב' ד:טו מקומות, ונאמר **כי לא ראיתם כל תמונה**, ונאמר
יש' מ:כה **ואל מי תדמיוני ואשוה**, ואלו היה גוף היה דומה
[22(15)א] לשאר | גופים.

1 במאורעות] במאורעים **ו** | 3 ותכלית] - **ו** | 5 ברוך הוא] ברוך שמו **ו** | 12 יוי...האלהים] יוי אלהיכם הוא האלהים

[ب ٣٣و] **ט**$_1$ إن كان الأمر هكذا، فما معنى قوله في النص «وتحت رجليه»، «مكتوبين بأصبع الله»، «يد الله»، «وعين الله»، «وأذن الله»، وما أشبه [ب ٣٣ظ] هذه الأمور؟ اعلم أن جميع هذه | الأمور بحسب عقول بني آدم الذين ليس يعرفون إلا [الأجسام]، «وخاطبتهم الشريعة بحسب لغتهم».
[בט 122] وجميع ما تقدّم هو أيضا كما قال النبي: «إن جرّدت سيف قدرتي». يا تر[ى، هل له] تعالى سيف أو يقتل بآلة؟ لكن هذا مثال، في الجميع أم[ثال].

[22(15)ב] שמ' כד:י **ט**$_1$ אם כן, מה הוא שאמר בתורה **ותחת רגליו**, שמ' ט:ג **כתובים באצבע אלהים**, שמ' לא:יח **יד יוי**, **ועיני יוי**, | בר' ו:ח וכו' במ' יא:א **ואזני יוי**, וכיוצא בדברים הללו? הכל לפי דעתם של בני אדם הוא, שאינם מכירים אלא הגופות, "ודברה תורה כלשון בני אדם". ת"ב נדרים ג:א וכו' והכל כנויים הם, דב' לב:מא כמו שנאמר **אם שנותי ברק חרבי**, וכי חרב יש לו ובחרב הוא הורג אלא משל, והכל משל.

[ب ٣٤و] **ט**$_2$ الدليل على ما تقدّم من كون ما ورد في النص من الألفاظ التي تقتضي التجسيم جميعها أمثال، لأن أحد الأنبياء يقول إنه رأى الحق بثياب بيض، وآخر رأه بثياب حمر. وموسى، عليه السلام، رأه على البحر كجبّار محارب، وعلى الطور كإمام مرتدى. وذلك جميعه ليدل أنه ليس له شبه ولا صورة، لكن هذه المرئيات جميعها في مرآة النبوة. وحقيقة الأمر: ليس في طاقة الإنسان أن يدركه أو يبحث عنه. وهكذا

[22(15)ב] דנ' ז:ט **ט**$_2$ ראיה לדבר זה שנביא אחד אומר שראה ישׁ' סג:א הקב"ה לבושיה כתלג חור, ואחר ראהו חמוץ שמ' טו:ג בגדים מבצרה. ומשה רבינו ראהו על הים כגבור עושה מלחמה ובסיני כשליח צבור עטוף, מכילתא שירה ד, ת"ב ר"ה יז:ב לומר שאין לו דמות וצורה, אלא הכל במראה הנבואה ובמחזה. ואמתת הדבר: אין דעתו של אדם

الجسمية» (א 22[15]א)، « لو كان جسمًا، لكان له شكل وشبه» (ب ٣٣و:٨).

---

5 ليس] لِيس במקום ليسوا (דקדוק עמ' 144) يعرفون...6 الأجسام] [...] **בט** | 7 ما تقدّم] [...] **בט** 8 هل له] لله(؟)، מילה מטושטשת בלתי קריאה בכ"י ב | 9 في...10 أمثال] إن هذه الأمور كلها مثالات ب* (٣٣ظ:١١-١٢)، או جميعها أمثال כמו בהמשך ההלכה (ט$_2$) | 13 أحد] אחד מן (أحد من) **בט** | 14 بيض] במקום بيضاء (דקדוק עמ' 111, 132) | حمر] במקום حمراء (דקדוק עמ' 111, 132) 15 السلام] אלסאלם (السالم) **בט** | 16 مرتدى] מרתד (مرتد) ب

---

1 שאמר] שנאמר **ו** | 9 ואחר] ואחד **ו** | 10 מבצרה] - **ו** | ומשה רבינו] ומשה רבינו עצמו **ו**

[ب ٣٤ظ] قال النص: «هل يمكن أن تبحث على | حقيقة ذاته وأن تجد غاية وجوده؟».

[ب ٣٥ظ] **י'**$_1$ فما الذي [طلبه] موسى، عليه السلام، أن يدركه بقوله: «أطلعني على حقيقة ذاتك»، طلب أن يعلم ماهيته، تعالى، حتى يكون معلومًا عنده كما يعلم شخصًا من الناس الذي يرى وجهه وترتسم صورته في خاطره، فيكون ذلك الشخص متميّز عنده من دون سائر الناس. كذلك طلب موسى، عليه السلام، أن تكون ماهيته، تعالى، منفصلة عند عقله من دون باقي الموجودات، حتى يعلم حقيقته بما هي عليه. وأجابه، تعالى، أن ليس في قدرة الإنسان الحي المركّب من مادة وصورة إدراك حقيقة ذلك الأمر على كُنهه.

[ب ٣٧و] **י'**$_2$ فأطلعه، تعالى، على ما لا اطّلع عليه أحد قبله ولا يطّلع عليه بعده، بحيث أدرك من حقيقة وجوده، تعالى، أمرًا تميّز به عنده وجود الحق، تعالى، من دون باقي الموجودات نسبة ما ينفصل شخصًا(!) من الناس عندما يرى قفاه ويدرك جميع بدنه وملبوسه بحيث لا يشتبه عليه بغيره. ولذلك رمز النص وقال: «فتنظر أواخر [ب ٣٧ظ | בט 123] النور وأوائله لا ترى». |

[ب ٤٠ظ] **יא**$_1$ لما ثبت ووضح أنه، تعالى، ليس بجسم ولا متعلّق بجسم، يلزم من ذلك أن لا يلحقه شيء من لواحق الأجسام، لا اتّصال ولا انفصال،

איוב יא:ז יכולה להשיגו ולחקרו. וזה שאמר הכתוב **החקר אלוה תמצא אם עד תכלית שדי תמצא?**

[23(16)א] **י'**$_1$ מה הוא זה שביקש משה רבינו להשיג
שמ' לג:ח כשאמר **הראיני נא את כבודך** ביקש לידע אמתת המצאו של הקב"ה, עד שיהיה ידוע בלבו כמו ידיעת אחד מן האנשים שראה פניו ונחקקה צורתו בקרבו שנמצא אותו האיש נפרד בדעתו משאר האנשים. כך בקש משה רבנו להיות מציאת הקב"ה נפרדת בלבו משאר מציאת הנמצאים, עד שידע אמתת המצאו כמה שהוא והשיבו | [23(16)ב] ב'ה' שאין כוח בדעת האדם החי שהוא מחובר מגוף ונפש להשיג אמיתת דבר זה על בוריו.

[23(16)ב] **י'**$_2$ והודיעו, ברוך הוא, מה שלא ידע אדם לפניו ולא ידע לאחריו, עד שהשיג מאמתת המצאו דבר שנפרד הקב"ה בדעתו משאר הנמצאים כמו שיפרד אחד מן האנשים שראה אחוריו והשיג כל גופו ומלבושו בדעתו משאר
שמ' לג:כג האנשים. ועל דבר זה רמז הכתוב ואמר **וראית את אחורי ופני לא יראו.**

[24(17)ב] **יא**$_1$ וכיון שנתברר שאינו גוף וגויה, יתבאר שלא יארעו ולא אחד ממאורעות הגוף, לא חיבור ולא פירוד, ולא מקום ולא מדה, ולא

---

19 شخصًا] במקום شخص (דקדוק עמ' 153)
21 أواخر...22 النور] אואכר אלנורי (أواخر النوري) **ب**، אואכר אלנור (أواخر النور) **ب*** (٣٧ظ:١٥ / ٣٨و:١)

10 כמה שהוא] כמה שהיא, כאשר היא **ו**, וכך גם למטה **א*** (34[29]ב:1) | 19 האנשים] גופי האנשים **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

ولا مكان ولا مقدار، ولا صعود ولا هبوط، ولا يمين ولا شمال، ولا وجه ولا قفا، ولا جلوس ولا قيام. وليس هو موجود(!) في زمان حتى يكون له بداية ونهاية وعدد سنين. ولا يلحقه تغيّر، لأن ليس عنده أمر يوجب له التغيّر.

עליה ולא ירידה, ולא ימין ולא שמאל, ולא פנים ולא אחור, ולא ישיבה ולא עמידה. ואינו מצוי בזמן עד שיהיה לו ראשית ואחרית ומנין שנים. ואינו משתנה, שאין לו דבר שיגרום לו שנוי.

[ب ٤٣و] **יא**$_2$ وليس يلحقه موت ولا حياة كحياة الأجسام، ولا جهل ولا علم كعلم الإنسان العالم، | [ب ٤٣ظ] ولا نوم ولا يقظة، ولا غضب ولا ضحك، ولا فرح ولا غمّ، ولا سكوت ولا نطق كنطق الإنسان. | هكذا قال ا[لعلماء]: | «وليس بين يديه جلوس ولا قيام ولا انفصال ولا اتّصال».

יא$_2$ ואין לו לא מות ולא חיים כחיי הגוף החי, ולא סכלות ולא חכמה כחכמת האיש החכם, ולא שינה ולא הקצה, ולא כעס ולא שחוק, ולא שמחה ולא עצבות, ולא שתיקה ולא דיבור כדיבור אדם. כך אמרו חכמים "אין למעלה לא ישיבה ולא עמידה ולא עורף ולא עפוי". [25(18)א]

משנה חגיגה טו:א / מ"נ א:יב

[ب ٤٥ظ] **יב**$_1$ ولما كان | الأمر كذلك، كانت جميع هذه الأمور وما أشبهها التي قيلت في التوراة وفي كلام الأنبياء، جميعها أمثال [وإشارات] وعبارات مترجمة، كما قال: «إنّ ساكن السماء يضحك على أفعالهم ويهزأ بهم»، وقال أيضا: «قد أغاظوني بأفعالهم الهذيانية»، وقال: «كما أنه، تعالى، سارًّا ملتذًّا بكم»، وما أشبه ذلك. على جميع هذه الأمور قال: «إن الشريعة خاطبت الجمهور على حسب لغتهم». وكذلك قال النبي:

יב$_1$ והואיל והדבר כך הוא, כל הדברים הללו וכיוצא בהם שנאמרו בתורה ובדברי הנביאים הכל משל ומליצה הם כמו שנאמר **יושב בשמים ישחק וכו'**, **כיעסוני בהבליהם**, | **כאשר שש יוי**, וכיוצא בהם. על הכל אמרו חכמים: "דברה [25(18)ב] [26(21)א]

תה' ב:ד
דב' לב:כא | דב' כח:סג

6 לא] - **א** (25[18]א:5), לא **א*** (25[18]א:14)

1 مكانٍ] אמכאן (إمكان) ב، ותוקן | 3 موجود] צ"ל موجودا (דקדוק עמ' 144, 155) | 15 قيلت] קלת **ב** 16 أمثال...17 مترجمة] מלה בלתי קריאה בכ"י ב، אולי وإشارات (ראה ٤٥ظ:١١) או أمثال نبوية. בדיבור המתחיל: أمثالٍ وعبارات مترجمة بٍ* (٤٥ظ:١٥)، | 20 سارًّا] סאדא (سادا) **בט** | سارًّا ملتذًّا] במקום سارّ ملتذّ (דקדוק עמ' 153) | 21 قال] לפי המקור: قال العلماء

«هل يخطر ببال الظالمين أن يغضبوني بارتكابهم المعاصي؟».

[ب ٤٦و] **يب**$_2$ فقد قال، تعالى: «إن ذاتي لا تغيّر فيها». ولو كان تعالى تارة يغتمّ وتارة يفرح، لكان متغيّرًا، لأن جميع هذه الأحوال ما توجد إلا للأجسام المظلمة السافلة المركّبة من العناصر الذي(!) الغالب عليها العنصر الأرضي، لكنّه

[בט 124] تبارك وتعالى أشرف وأعلى من جميع ذلك.

[ب ٤٧و] **الفصل الثاني**

[ب ٤٧و] **א** الإله الطائق المعظّم والمخوّف، الواجب أن يحبّ ويخاف منه، كما قال في التوراة: «وأحبّ الله ربّك مخلصًا بكل قلبك وكل نفسك وكل جهدك»، وقال «بل خَف الله ربّك».

ב وكيف هو الطريق إلى محبّته وخوفه؟ حين يتفكّر الإنسان في مصنوعاته ومخلوقاته العجيبة العظيمة ويعتبر من ذلك حكمته التي ليس تقاس بشيء ولا لها حدّ، وحينئذ يوجب له ذلك محبّة الواجب، تعالى، وشكره وتعظيمه، ويشتاق شوقًا عظيمًا إلى معرفة الاسم الأعظم، كما قال دؤود، عليه السلام: «ظمئت نفسي إلى الإله الطائق الحي». فلما يفكر الإنسان في هذه الأمور، للوقت يرجع إلى وراه ويخاف ويرهب، ويعلم أنه مخلوق صغير ضعيف متسفّل آفل، وأن عقله عقل ضعيف قليل بالنسبة إلى الكامل العقل،

3 تغيّر] תתגיר (تتغيّر) ب | 4 يغتمّ] יג'הם (يجهم) **בט** | 7 الذي] צ"ל التي (דקדוק עמ' 235) 10 والمخوّف] [אל]מכ'וף (المخوّف) **בט** | 13 خَف] כאף ב **בט**

יר' ז:יט תורה כלשון בני אדם", וכן הוא אומר **האותי הם מכעיסים?**

[26(21)א] מלאכי ג:ו **יב**$_2$ הרי הוא אומר **אני יוי לא שניתי.** ואלו היה פעמים כועס ופעמים שמח, היה משתנה, וכל הדברים האלו אינם מצויים אלא לגופים האפלים השפלים שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם, אבל הוא ב'ה' יתעלה ויתרומם על כל זה.

פרק שני

[26(21)ב] **א** האל הנכבד | והנורא הזה מצוה לאהבו

דב' ו:ה וליראה ממנו, שנאמר [**ואהבת את יוי אלהיך**

דב' ו:יג / י:כ **בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך**, ונאמר] **את יוי אלהיך תירא.**

ב והיאך היא הדרך לאהבתו ויראתו? בשעה שיתבונן האדם במעשיו ובברואיו הנפלאים הגדולים ויראה מהם חכמתו שאין לה ערך ולא קץ, מיד הוא אוהב ומשבח ומפאר, ומתאוה תאוה גדולה לידע השם הגדול, כמו שאמר דוד

תה' מב:ג **צמאה נפשי לאלהים לאל חי.** וכשמחשב בדברים האלו עצמם, מיד הוא נרתע לאחוריו ויירא ויפחד, וידע שהוא בריה קטנה שפלה אפלה עומד בדעת קלה מעוטה לפני תמים

11 ואהבת...4 ונאמר] - **א**, וכן בכ"י S AS 86.101-T | 15 ובברואיו] ובדואיו **ו**

كما قال دؤود، عليه السلام: «إني لما أعتبرتُ خلق السماء وما صنعته يداك، أقول: ما الإنسان حتى يذكر بين يديك!». ولأجل هذه الأمور أنا أبيّن أصولاً عظيمة من مصنوعات إله العالمين [ב ٤٧ظ] حتى يكون ذلك كالمفتاح للعاقل في | محبة الباري، كما قال العلماء في معنى ا[لمحبة]: «إن بسبب ذلك يدرك واجب الوجود تبارك وتعالى».

תה' ח:ד-ה דעות, כמו שאמר דוד **כי אראה שמיך** וכו', **מה אנוש כי תזכרנו** וג'. ולפי הדברים האלו אני מבאר כללים גדולים ממעשה רבון העולמים כדי שיהיו פתח למבין לאהוב את השם, כמו בריתא שאמרו חכמים בענין אהבה "שמתוך כך אתה מכיר את מי שאמר והיה העולם".

[ב ٤٩ظ] **ג**$_1$ كل ما خلق تعالى في عالمه منقسم إ[لى] ثلاثة أقسام: منها مخلوقات مركّبة من مادة وصورة، وهي كائنة فاسدة دائمًا، مثل أجسام الإنسان والبهائم والنبات والمعادن، ومنها مخلوقات مركّبة من مادّة وصورة، لكنّ ليس هم متغيّرين من مادّة إلى مادّة ولا من صورة إلى صورة كالذي تقدّم، لكنّ صورها لازمة لموادّها أبدًا، وهي الأفلاك والكواكب الذي(!) فيها، وليس موادّها كباقي الموادّ ولا صورها كباقي الصور.

[27(22)א] **ג**$_1$ כל מה שברא הקב"ה בעולמו נחלק לשלשה חלקים: מהם ברואים שהם מחוברים מגולם וצורה, והם נהוים ונפסדים תמיד, כמו גופות האדם והבהמה והצמחים והמתכות, ומהם ברואים שהם מחוברים מגולם וצורה, אבל אינם משתנים מגוף לגוף ומצורה לצורה, כמו הראשונים, אלא צורתם קבועה בגלמם לעולם ואינם משתנים כמו אלו, והם הגלגלים והכוכבים שבהם, ואין גלמם כשאר גלמים ולא צורתם כשאר צורות.

ג$_2$ ومنها مخلوقات صور بلا مواد أصلاً، وهي [בט 125] الملائكة، ويعبّر عنها بـ‹العقول›، لأنها ليست بجسم ولا متعلقة بجسم، لكنها صور ممتازة بعضها عن بعض.

[29(24)ב] **ג**$_2$ ומהם ברואים צורה בלא גולם כלל, והם המלאכים, שהמלאכים אינם גוף וגויה, אלא צורות נפרדות זו מזו.

ד فما الذي قال الأنبياء إنهم رأوا الملأك نارًا [ב ٥٠و] وذا أجنحة | الجميع بمرآة النبوة وعلى طريق المثال

[29(24)ב] **ד** ומה הוא זה שהנביאים אומרים שראו יש' ו המלאך אש ובעל כנפים, הכל במראה הנבואה

1 أعتبرتُ] אֶעתבר (اعتبر) ב **בט** | 3 أنا] - **בט**
4 أصولاً] אצול (أصول) ב **בט**، אצולא (أصولاً) ב* (٤٩ظ:٥) | 8 وتعالى] [...] **בט**
9 إلى...10 ثلاثة] אלתלאתה (الثلاثة) ב **בט**
17 الذي] צ"ל التي (דקדוק עמ' 235) | 22 عن]

10 והמתכות] והמתכת **א**, והמתכות **א***
(27[22]ב:18) | **20** זה] - **א**, זה **א*** (31[26]א:15)

يخبر أنه ليس هو بجسم، ولا ثقيل كالأجسام الثقيلة، كما قال في التوراة: «إن الله ربّك نار أكّالة»، وليس هو نار(!)، لكنه مثال، وكما قال دؤود، عليه السلام: «إنه يصنع ملائكته أرياحًا».

ודרך חידה לומר שאינו גוף, ואינו כבד כגופות הכבדים, כמו שנאמר | **כי יוי אלהיך אש אוכלה הוא**, ואינו אש, אלא משל, וכמו שנאמר **עושה מלאכיו רוחות**. [30(25)א] (דב' ד:כד; תה' קד:ד)

[ب ٥٢و] **ה** وبماذا تمتاز هذه الصور المجردة، كل صورة عن الأخرى، وهم ليسوا بأجسام، لكون أنهم ليسوا بمتساويين في وجودهم، إلا كل واحدة منهم دون الدرجة التي قبلها، وهي موجودة من فيضها، كل واحدة أشرف من التي بعدها، والجميع موجودين(!) من قدرة الباري، تعالى، وخيره، مستمدّين(!) من فيضه مستندين(!) إليه. وعن هذا رمز الحكيم سليمان وقال: «إن كل رفيع ثم منه أرفع منه حافظ له»، إلى أن
[ب ٥٢ظ] ينتهي إلى | أرفع من كل رفيع، وهو علة العلل تبارك وتعالى.

[31(26)א] **ה** ובמה יפרדו הצורות זו מזו, והם אינם גופים, לפי שאינם שוין במציאתן, אלא כל אחד מהם למטה ממעלתו שלחבירו, והוא מצוי מכוחו, זה למעלה מזה, והכל נמצאו מכוחו של הקב"ה וטובו. וזה הוא שרמז שלמה ואמר **כי גבוה מעל גבוה שומר** וגו'. (קהלת ה:ז)

[ب ٥٤و] **ו** هذا الذي قلناه من كون أن كلّ مرتبة من الصور المجرّدة دون الدرجة التي قبلها ليس ذلك درجة مكانية مثل شخض من الناس الذي

[31(26)ב] **ו** זה שאמרנו למטה ממעלתו אינה מעלת מקום כמו אדם שישב למעלה מחבירו, אלא

עץ (عص) **בט** | 24 וذا] ודו (وذو) ب **בט**، ודא (وذا) ب* (٥١ظ:٩) | وعلى..ٍ 1,9 يخبر] [...] **בט**
1 هو] - **בט** | 3 نار] צ"ל نارا או بنار (דקדוק עמ' 150) | 5 أرياحًا] ריאחא (رياحا) **בט** | 7 وهم ليسوا] במקום وهي ليست (דקדוק עמ' 134) | 8 بمتساويين] מתסאויין (متساويين) ب **בט**، במתסאויין (بمتساويين) ب* (٥٣و:١٤) | 9 التي] אלדי (الذي) ب **בט**، אלתי (التي) ب* (٥٤و:٨) | 10 التي] אלדי (الذي) ب **בט**، אלתי (التي) ب* (٥٣و:١٣)
11 موجودين] (דקדוק עמ' 133) | 12 وخيره] [...] **בט** | مستمدين] (דקדוק עמ' 133) | مستندين] מוסתנדין ب، (דקדוק עמ' 133) | 14 حافظ] חאפטא (حافظا) ب **בט**، חאפט (حافظ) ب* (٥٤و:٤)

5 והם] והרי **ו** | 7 שלחבירו] של חבירו **ו** | 8 נמצאו] נמצאים **א*** (31[26]ב:11), **ו** | 9 שלמה] שלמה בחכמתו **ו** (השווה הלכה ב:יב) | 11 ממעלתו] ממעלתו שלחבירו **ו**

جلس فوق مكان صاحبه، بل ذلك مثل ما يقال في اثنين من العلماء «إنّ أحدهما أشرف من الآخر في العلم»، «إنّ درجته أعلى من درجته»، وكما نقول في العلة «إنّها أكمل من المعلول».

כמו שאומרים בשני חכמים שאחד גדול מחבירו בחכמה שהוא למעלה ממעלתו, וכמו שאומרים בעילה שהיא למעלה מן העלול.

[ب ٦٥ظ | س ٤و] **ז**$_{1-2}$ اختلاف أسامي العقول هو بحسب اختلاف درجاتهم، ولذلك يسمّوا بهذه الأسامي. أما العقل الأول فأسموه חיות הקדש وهو أكمل الجميع، وأسموا العقل الثاني אופנים, [ب ٦٦و] | والثالث אראלים, والرابع חשמלים, الخامس שרפים, والسادس מלאכים, والسابع אלהים, والثامن בני אלהים, والتاسع כרובים, [س ٤ظ] | والعاشر אישים. ومعنى هذه الأسماء بلغة العرب: أما الأول ‹الحي المقدّس›، [בט 126] الثاني ‹ذو الوجوه›، الثالث ‹الأشراف المرتفعين(!)›، الرابع ‹ذو الأنوار والشفوف›، الخامس ‹المحرق المخوف لهيبته›، السادس ‹الملائكة›، السابع ‹الحاكم المستولي›، الثامن ‹أولاد الحاكم المستولي›، التاسع ‹الملَك›، العاشر ‹الأشخاص›.

ז$_{1-2}$ שינוי שמות המלאכים על שם מעלותם [32(27)ב] הוא, ולפיכך נקראים חיות הקדש, והם למעלה מן הכל, ואופנים, ואראלים, וחשמלים, ושרפים, ומלאכים, ואלהים, ובני אלהים, וכרובים, ואישים.

[ب ٧٣و | س ١١٢ظ] **ז**$_3$ وجميع هذه العشرة الأسامي التي سمّيت بها العقول بحسب عشرة أدراجهم، هو الدرجة التي ما ثم أكمل منهم فيها [س ١١٣و] | غير مرتبة واجب الوجود، تبارك وتعالى. هي مرتبة الصور المسمّاة بـ‹الحي ال[ب ٧٣ظ]|مقدّس›، وهو المبدع الأول. ولذلك قيل في

ז$_3$ כל אלו עשרה השמות שנקראו בהם [32(27)ב] המלאכים על שם עשר המעלות שלהם הם, והמעלה שאין למעלה ממנה אלא מעלת האל ברוך הוא. היא מעלת הצורות שנקראת חיות, ולפיכך נאמר בנבואה שהם "תחת כסא". יח' א:כו, י:א

6 العقول] אלעקל (العقل) ب س **בט**، אלעקול (العقول) بّ* (٧٣و:١٥)ّ | هو] הי"ّ (هي) ب س **בט** | 7 يسمّوا] במקום يسمون או تسمّى (דקדוק עמ' 125, 131-133) | 23 هي] הו (هو) ب**בט**، הי (هي) س

2 ממעלתו] ממעלתו של זה **ו** | 12 חיות] חיות הקדש **ו** | 13 כסא] כסא הכבוד **ו**

كلام الأنبياء إنهم «تحت العرش». والدرجة العاشرة هي درجة الصورة المسماة بـ‹الأشخاص›، وهي العقل الفعّال الذي يخاطب الأنبياء ويتراءى لهم بمرآة النبوة. ولذلك سمّيت هذه الصورة بـ‹الأشخاص›، لأن درجتهم قريبة من درجته.

[ب ٧٧ظ] **ח** وجميع هذه الصور أحياء مدركين(!) الواجب تعالى ويعرفونه معرفة عظيمة إلى الغاية، كل صورة وصورة بحسب درجتها لا بحسب كماله. ولو العقل الأول ليس له قدرة أن يدرل حقيقة الواجب، تعالى، كما هي، بل تعقّله أكمل وأتمّ من إدراك الصورة التي دونه. وكذلك كل عقل وعقل، إلى العقل العاشر، أيضا يدرك من حقيقة الواجب، تعالى، ما ليس في قدرة بني البشر المتكوّنين من مادة وصورة أن يعقلوا مثل تعقّل العقول، مع أن الجميع ليس يعلمون [ب ٧٨و] حقيقة | الواجب كما يعلم هو ذاته.

[ب ٨٢ظ] **ט** جميع الموجودات ما خلا واجب الوجود، [בט 127] تعالى وتبارك اسمه، من العقل الأول المسمّى بـ‹الصورة الأولى› إلى أصغر بعوضة التي في باطن الأرض، الجميع من فيض حقيقة الواجب، تعالى، وجوداً. ولكونه يعلم ذاته ويدرك كماله

ומעלה עשירית היא מעלת הצורה שנקראת אישים, והם המלאכים שמדברים עם הנביאים ונראים להם במראה הנבואה. לפיכך נקראו אישים, שמעלתם קרובה | ממעלת בני האדם. [33(28)א]

ח וכל הצורות האלו חיים ומכירים את הבורא [33(28)ב] ויודעים אותו דעה גדולה עד למאד, כל צורה וצורה לפי מעלתה, לא לפי גדלו. אפילו מעלה הראשונה אינה יכולה להשיג אמיתת הבורא כמא שהיא, אלא דעתה קצרה להשיג, אבל משגת ויודעת יותר ממה שמשגת | ויודעת צורה [34(29)א] שלמטה ממנה. וכן כל מעלה ומעלה, עד מעלה עשירית, גם היא יודעת הבורא דעה שאין כוח בני האדם המחוברים מגולם וצורה יכול להשיג ולידע כמותם, והכל אינם יודעים את הבורא כמו שהוא יודע עצמו.

ט כל הנמצאים חוץ מן הבורא, מצורה [35(30)א] הראשונה עד יתוש קטן שיהיה בטבור הארץ, הכל מכוח אמתו נמצאו. ולפי שהוא יודע עצמו

2 هي] - **בט** | 7 مدركين] (דקדוק עמ' 133) 8 ويعرفونه] لا يعرفونه **בט** | 9 درجتها] דרג'תה (درجته) **בט** | 10 ليس] ליס (ليس) במקום ليست (דקדוק עמ' 144) | 11 تعقّله] תעלקה (تعلقه) ב **בט** | 16 ليس يعلمون] (דקדוק עמ' 144) | يعلمون] יעלמוא מן (يعلموا(!) من) ב **בט** | 17 كما... ذاته] [...] **בט** | 20 ا لصورة] באלצור (بالصور) ב **בט** بعوضة] באעוצה (باعوضه) ב

4 ממעלת] ממעלת דעת **ו** | בני האדם] האדם **ו** 7 לפי[2]] כפי **ו** | 9 כמא שהיא] כמא שהוא **א**, כמא שהיא **א*** (34[29]ב:1), כמו שהוא, כמה שהיא **ו** להשיג] להשיג ולידע **ו** | 13 יכול] - **א*** (34[29]ב:7) | 14 כמותם] כמותה **ו** | את] - **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

ووقاره وماهيته، يعلم الجميع، وليس ثم شيء يخفى عنه.

[ب ٨٥و] ’1 الواجب، تعالى، يدرك حقيقة ذاته ويعلمها كما هي، وليس يعلم ذلك بعلم خارج عنه، كما نعلم نحن، لأن ليس ذاتنا ومعرفتنا شيء واحد. والواجب، تعالى، ذاته ومعرفته وحياته شيء واحد من كل جهة ومن كل وجه، لأنه لو كان حيًّا بحياة وعالمًا بعلم كان ثم آلهة كثيرة، هو وحياته ومعرفته، وليس الأمر كذلك، لكنّه واحد من كل وجه ومن كلّ جهة بجميع طرق التوحيد.

[ب ٨٨ظ | س ٩٨ظ] [س ٩٩و] ’2 فيلزم عن ما تقدم أنه، تعالى، هو العالم وهو المعلوم وهو العلم بنفسه، | الجميع شيء واحد. وهذا الأمر ليس في طاقة فم الإنسان أن ينطق به، ولا قدرة في حاسة الإذن أن تسمعه، ولا في عقله إدراكه على حقيقته.

[ب ٩٠و | س ١٠٠ظ] ’3 ولذلك يقال ‹حياة فرعون› و ‹حياة نفسك›، ولا يقال ‹حياة الله› إلا الحيّ الواجب [ب ٩٠ظ | س ١٠١و] الحق تعالى. والواجب ليس هو وحياته اثنين كحياة الأجسام الأحياء أو كحياة الملائكة.

’4 ولأجل ذلك ليس يدرك الموجودات ويعرفهم(!) بسبب الموجودات، كما نعرفهم(!) نحن، [...][3]، وذلك لكون أنه يعلم ذاته ويدرك

ומכיר גדלו ותפארתו ואמתו, הוא יודע הכל, ואין דבר נעלם ממנו.

[35(30)א] ’1 הקב"ה מכיר אמתו ויודע אותה כמות [35(30)ב] שהיא, ואינו יודע בדעה שהיא חוץ | ממנו, כמו שאנו יודעים, שאין אנו ודעתנו אחד. אבל הבורא הוא ודעתו וחייו אחד מכל צד ומכל פנה, שאלמלא היה חי בחיים ויודע בדעה, היו שם אלוהות הרבה, הוא וחייו ודעתו, ואין הדבר כן, אלא אחד מכל צד ומכל פנה ובכל דרך ייחוד.

[36(33)א] ’2 נמצאת אומר הוא היודע והוא הידוע והוא הדעה עצמה, הכל אחד. ודבר זה אין כוח בפה לאמרו, ולא באוזן לשמעו, ולא בלב האדם להכירו על בוריו.

[36(33)ב] בר' מב:טו ’3 ולפיכך אומרים | **חי פרעה, וחי נפשך**, ואין שפ' ח:יט | שמ' א א:כו אומרים "חֵי יוי", אלא **חַי יוי**, שאין הבורא וחייו שנים כמו חיי הגופות החיים או כחיי המלאכים.

[36(33)ב] ’4 לפיכך אינו מכיר הברואים ויודעם מחמת הברואים, כמות שאנו יודעים אותם, אלא מחמת

[3] "אלא מחמת עצמו ידעם", לא תורגם בכ"י ב. בשני הפירושים נמצא «بل إدراكه من جهة أنه مدرك لذاته، وهو علة جميع الأشياء

5 ليس] ليס (ليس) במקום ليستٍ (דקדוק עמ' 144) | شيء واحد] במקום شيئًا واحدا (דקדוק עמ' 150) | 23 [بل بسبب ذاته يعرفهم] < אלא מחמת עצמו ידעם

1 ואמתו] ואמתתו ו | 3 אמתו] אמתתו ו | 6 הבורא] הבורא יתברך ו | ומכל...10 פנה] ומכל פנה ובכל דרך ייחוד ו | 7 בדעה] בדעה חוץ ממנו ו | 11 נמצאת] נמצאת אתה ו

كماله يعلم الجميع، لأن الجميع مستند في هويّته إليه.

[ب ٩١و | س ١٠١ظ] **יא** هذه الأمور التي ذكرناها في هذا المعنى في هذين الفصلين مثل قطرة من البحر مما | [س ١٠٢و] يحتاج أن يبيّن في هذا المعنى. وبيان جميع هذه الأصول التي في هذين الفصلين هو الذي يسمّى ‹العلم الإلهي›.

[ب ٩٢و | س ١٠٣و] **יב** وأمر العلماء الأقدمون بأن لا يشرح شيء من هذه الكلمات إلا لشخص واحد خاصّة، وبشرط أن يكون فاضلاً ويفهم الأمر بعقله. [בט 128] وبعد ذلك يسلّم إليه رؤوس الأمور ويعرّف لمحة من الأمور، وهو يفهم من ذاته ويعلم الأمر وغموضه. لأن هذه الأمور غامضة إلى الغاية، وليس جميع العقول قادرة على احتمالها. ولذلك قال الحكيم שלמה:[4] «الأمور التي هي أساس [ب ٩٢ظ] الوجود وعمدته | يكونوا لباسك»، يعني يكونوا لك خاصة ولا تشرحهم للجمع. وعليهم أيضا قال: «يكونوا لك وحدك»، وعليهم أيضا قال: «العسل |

[37(34)א] עצמו ידעם, ולפיכך, מפני שהוא | יודע עצמו ומכיר גדלו, ידע הכל, שהכל נסמך בהוייתו לו.

[37(34)ב] **יא** דברים אלו שאמרנו בענין זה בשני פרקים אלו כמו טיפה מן הים הם ממה שצריך לבאר בענין זה. וביאור כל העיקרים שבשני פרקים אלו הוא הנקרא מעשה מרכבה.

[37(34)ב] **יב** צוו חכמים הראשונים שלא לדרוש בדברים אלו אלא לאיש אחד בלבד, והוא שיהיה חכם ומבין מדעתו. ואחר כך מוסרין לו ראשי פרקים ומודיעים אותו שמץ מן הדבר, [38(35)א] והוא מבין מדעתו ויודע סוף הדבר | ועומקו. ודברים אלו עמוקים הם עד למאד, ואין כל דעת ודעת ראויה לסבלן. ועליהם אמר שלמה בחכמתו דרך משל **כבשים ללבושיך**. (משלי כז:כו) כך אמרו חכמים בפירוש משל זה: "דברים שהם כבשונו שלעולם יהיו ללבושיך", (בבלי, חגיגה יג, ע"א) כלומר לך לבדך, ואל תדרוש אותם ברבים. ועליהם אמר **יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך**, (משלי ה:יז) כלומר לבדך, ועליהם

والعلم بالعلة يوجب العلم بالمعلول» (**א** 37[34]ב:8-11)، «ولما كان علمه بذاته هو عين ذاته وعلمه بسائر الموجودات هو عبارة عن وجود ذاتها العينيّة الصادرة منه، تعالى، وحياته أيضا هو أن لا يمتنع عليه أن يعلم، فيكون حينئذ علمه وحياته وذاته شيئًا واحدًا» (ب ٩٠ظ:١٦-٩١و:٣ = س ١٠١ظ:١-٥).

[4] הפסוק ממשלי אינו נמצא בתרגום.

4 هذين] הדא (هذا) ב **בט**، הדין (هذين) ב* (٩١و:١٥)، ס* (١٠٢و:٢) | قطرة...البحر] השווה הלכה ד:י להלן | 11 رؤوس] ראסי (راسي) **בט** 15 أساس] אסאם (اسام) **בט** | 16 يكونوا[1]] (דקדוק עמ' 125, 131-132), וכך בהמשך | 17 للجمع] [...] **בט** | 18 يكونوا...قال] - **ס**، ראה גם ב ٩٢ظ، ס ١٠٤ظ | قال] قالوا ב

1 ולפיכך] לפיכך **ו** | 2 ומכיר גדלו] - **ו** | 10 פרקים] הפרקים **ו** | 12 עמוקים] דברים עמוקים **ו** | 18 כלומר לבדך] - **ו**

واللبن يكونوا تحت لسانك». هكذا شرح العلماء الأولون «الأمور التي هي كالعسل واللبن يكونوا تحت لسانك».

ש"ש ד:יא אמר **דבש וחלב תחת לשונך**, כך פירשו חכמים הראשונים דברים שהם כדבש וחלב תחת לשונך. בבלי, חגיגה יג, ע"א

[ب ٩٥و] **الفصل الثالث**

א$_1$ الأفلاك أعدادها تسعة: أدناها إلينا فلك القمر، وما يليه فلك عطارد، والثالث للزهرة، والرابع للشمس، والخامس للمرّيخ، والسادس للمشتري، والسابع لزحل، والثامن - وهو فلك البروج الذي هو مكان لجميع الكواكب الثابتة -، والتاسع هو الفلك الأطلس المتحرّك من المشرق إلى المغرب في كل يوم دورة تامة. [ب ٩٨ظ] ومنها ما هو متحرّك من المغرب إلى المشرق ومنها ما هو متحرّك من المشرق إلى المغرب كالفلك الأطلس.

א$_2$ [...][5]

פרק שלישי [39(36)א]

א$_1$ והגלגלים הם הנקראים שמים ורקיע וזבול וערבות, והם תשעה גלגלים, גלגל הקרוב ממנו הוא גלגל הירח, והשני שלמעלה ממנו הוא הגלגל שבו הכוכב הנקרא כוכב, וגלגל שלישי שלמעלה ממנו שבו נוגה, וגלגל רביעי שבו חמה, וגלגל חמישי שבו מאדים, וגלגל ששי שבו כוכב צדק, וגלגל שביעי שבו שבתי, וגלגל שמיני שבו שאר כל הכוכבים הנראים ברקיע, וגלגל תשיעי הוא גלגל החוזר בכל יום ממזרח למערב.

א$_2$ והוא המקיף את הכל ומסבב את הכל. וזה [41(38)ב] שתראה כל הכוכבים כאלו הן כולן בגלגל אחד, ואע"פ שיש בהן זה למעלה מזה, מפני שהגלגלים טהורים וזכים כזכוכית וכספיר, ולפיכך רואין כוכבים שבגלגל השמיני מתחת גלגל הראשון.

[5] השווה את נוסח הפרוש של דוד בן יהושע: وقوله וזה שתראה כל הכוכבים כאלו הן כולן בגלגל אחד ואף על פי שיש בהן זה | למעלה מזה מפני שהגלגלים טהורים إلى آخره، عبارة عن سؤال مقدّر، وهو أنّا نشاهد الكواكب بجملتها كأنها في فلك واحد، فلا تكون مترتبة بعضها فوق بعض كما ذكرتم. وجوابه أن الأفلاك بسبب أنها شفافة يخرقها النور، فلا تمنع الأبصار كالحال في البلور وغيره من الأجسام الشفافة.

1 شرح] [שרחו] (شرحوا) **בט** | 5 أدناها...6 القمر] **בט** (הערות עמ' 128) קורא ב* (٩٧و:٢) אלי אכרה (إلى آخره) כאילו כתוב "[...] אכ'ד'ה" ומגיע למסקנה לא נכונה ("וקרוב לוודאי שיש כאן מובאה ממקור אחר") | 8 وهو] הו (هو) **בט** | 11 دورة] [...] **בט** 13 كالفلك] כלאפלך **בט**

2 כדבש וחלב] כדבש וחלב יהיו **ו** | 7 הוא[2]...16 הגלגל] גלגל **ו** | 13 ממזרח] מן מזרח **ו** | 15 את הכל[1] - **ו** | 19 ולפיכך] לפיכך **ו**

[ב ١٠٠ظ | س ٣٣و] **ב** وكلها تنقسم إلى عدة أفلاك ما خلا الأطلس. [...] [ومنها ما هو متحرّك من المغرب إلى المشرق، ومنها ما هو متحرّك من المشرق إلى المغرب كالفلك الأطلس].[6]

ב כל גלגל וגלגל משמונת הגלגלים שבהם הכוכבים נחלק לגלגלים הרבה זה למעלה מזה, כמו גלדי בצלים, מהם גלגלים סובבים ממערב למזרח, ומהם סובבים ממזרח למערב כמו הגלגל החוזר התשיעי, וכולם אין ביניהם מקום פנוי. [43(40)א]

[ב ١٠٣و | س ٣٠ظ] **ג** وهذه الأفلاك ليست بخفيفة ولا ثقيلة، ولا ذوي ألوان من سواد وبياض وحمرة وصفرة. [س ٣١و | בט 129] وهذا اللون الأزرق الذي نراه إنما هو عارض للأبصار عند منتهي كرة النسيم. [س ٣١ظ] [ب ١٠٤و] وليس له أيضا طعم ولا رائحة. فإن هذه الأشياء من خواص الأجسام الكائنة الفاسدة الذي(!) تحت فلك القمر.

ג כל הגלגלים אינם לא קלים ולא כבדים, ואין להם לא עין אדום ולא עין שחור ולא שאר עינות, וזה שאנו רואין אותן כעין התכלת, לפי ראית העין בלבד הוא, לפי גובה האויר. וכן אין להם לא טעם ולא ריח, לפי שאין אלו המאורעים מצויים אלא בגופות שלמטה מהם. [46(43)א]

[ب ١٠٤و | س ٣٢و] **ד** وهذه الأفلاك كلها كريات الأشكال يحيطون بعالم الكون والفساد، والأرض واقفة في الوسط بالطبع بحيث ينطبق مركز ثقلها على مركز العالم. [ب ١٠٦و | س ١٠و] ولبعض هذه الكواكب أفلاك صغار غير محيطة بالأرض تسمّى ‹أفلاك التداوير› مركوزة في ثخن أفلاكها الحوامل.

ד כל הגלגלים האלו המקיפין את העולם כולם הם עגולים כדור, והארץ תלויה באמצע. ויש למקצת מן הכוכבים גלגלים קטנים שהן קבועים בהן, ואין אותם הגלגלים מקיפין את הארץ, אלא גלגל קטן שאינו מקיף קבוע בגלגל הגדול המקיף. [46(43)ב]

[ب ١٠٧ظ | س ٢٦ظ] **ה$_1$** وعدد هذه الأفلاك المحيطة بالأرض ثمانية عشر فلكًا، وعدد الغير محيطة بالأرض ثمانية.

ה$_1$ מספר כל הגלגלים המקיפים את כל העולם שמונה עשר, ומספר כל הגלגלים הקטנים שאינם מקיפים שמונה. [47(44)ב]

[ب ١٠٨و] **ה$_2$** وبواسطة حركات هذه الكواكب وميلها في الشمال والجنوب وبُعدها وقربها من الأرض عُلِمَ عدد هذه الافلاك، ومقاديرها ومقادير

ה$_2$ וממהלך הכוכבים וידיעת שיעור סביבתן [47(44)ב] בכל יום ובכל שנה, ומנטייתן לרוח צפון | ורוח [48(45)א] דרום ומגבהן מעל הארץ וקריבתן, יודע מספר

---

[6] ראה הלכה ג:א$_2$

10 الذي] صـ״ل التي (דקדוק עמ׳ 235)

---

5 החוזר התשיעי] התשיעי החוזר ממזרח למערב **ו**
9 לפי...4 ראית] למראית **ו** | 14 כולם] - **ו**, כולו
כדור] ככדור **ו** | 23 שנה] שעה **ו** | לרוח...18 דרום]
מרוח דרום לרוח צפון ומרוח צפון לרוח דרום **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

الأبعاد. وهذا متعلق بعلم الهيئة والمساحة والحساب، وقد صنّف فيه اليونان كتبًا عظيمة.

[ب ١٠٩ظ | س ١٣و] **ו** الفلك التاسع الذي هو محيط بالجميع قسموه العلماء الأقدمون إلى اثنا عشر قسمًا، وكل قسم وقسم سمّوه باسم على اسم الصورة | [ب ١١٠و] التي تظهر فيه من الكواكب التي دونه في الفلك الثامن المحاذية له وقت القسمة، وهي البروج، أعني الحمل، والثور، والجوزاء، والسرطان، والأسد، والسنبلة، والميزان، والعقرب، والقوس، والجدي، والدالي، والحوت.

[ب ١١٠و | بט 130] **ז**$_1$ الفلك التاسع نفسه ليس فيه قسمة ولا صورة من هذه الصور المتقدمة ولا كوكب، لكن باجتماع الكواكب التي في الفلك الثامن، وهو الذي يظهر فيه الكواكب الكبار شكل هذه الصور أو قريب منهم.

[س ١٣ظ] **ז**$_2$ وهذه الاثنا عشر صورة | ليس كانوا على محاذاة الأقسام الذي(!) في الفلك التاسع إلا في زمان الطوفان الذي فيه أسموها هذه الأسماء، لكن في هذا الزمان قد تحرّكوا قليل، لأن جميع الكواكب التي في الفلك الثامن متحرّكين نسبة الشمس والقمر، لكن حركتهم بطيئة والدرجة

---

10 والدالي] ואלדאלי ב **בט**: דאל במקום דלْו (Dozy, Supplément، כרך 1, עמ' 459ً) | 11 ليس] ליס (ليس) במקום ליסת (דקדוק עמ' 144) | 14 يظهر] צ"ל تظهر | 16 ليس كانوا] (דקדוק עמ' 131, 144) 17 محاذاة] מחאד'את ב ס **בט** | الذي] במקום التي (דקדוק עמ' 235)

כל אלו הגלגלים וצורת הליכתן ודרך הקפתן. וזו היא חכמת חשבון תקופות ומזלות וספרים רבים חברו בה חכמי יון.

ו גלגל התשיעי שהוא מקיף את הכל, חלקוהו [48(45)א] החכמים הקדמונים לשנים עשר חלק, וכל חלק וחלק העלו לו שם על שם צורה שתראה בו מן הכוכבים שלמטה ממנו שהם מכוונים תחתיו, והם המזלות ששמותם טלה, שור, תאומים, סרטן, אריה, בתולה, מאזנים, עקרב, קשת, גדי, דלי, דגים.

ז$_1$ גלגל התשיעי עצמו אין בו לא חלוקה ולא [49(46)א] צורה מכל הצורות האלו ולא כוכב, אלא בחיבור הכוכבים שבגלגל שמיני הוא שיראה בכוכבים גדולים שבו תבנית הצורות האלו או קרוב | מהן. [49(46)ב]

ז$_2$ ואלו השתים עשרה צורות לא היו מכוונות [49(46)ב] כנגד אותן החלקים אלא בזמן המבול, שבו העלו להן שמות אלו, אבל בזמן הזה כבר סבבו מעט, לפי שכל הכוכבים שבגלגל שמיני כולם סובבים כמו השמש והירח, אלא שהן סובבים

---

3 רבים] - **ו** | בה] בהן **ו** | 5 חלק[1]] חלקים **ו** | 6 צורה] תורה זו **ו** | 16 עשרה] עשר **ו** | 17 כנגד] כדרך **ו** שבו] שאז **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

[ب ١١٠ظ] التي تسير الشمس | قبالتها في يوم واحد يسير قبالتها كل كوكب منها في قريب سبعين سنة.

[ب ١٢٤و | س ٧ظ] **ח** | وهذه الكواكب فيها ما هو أكبر من الأرض وفيها ما هو أصغر من الأرض. والأرض أكبر من القمر أربعين مرة تقريبًا، والشمس أكبر من الأرض بماية وسبعين مرة. فيكون القمر جزء من ستة آلاف وثمان ماية [س ٢٨و] جزء من الشمس | تقريبًا. إن عطارد أصغر الكواكب والشمس أعظمها.

[ب ١٢٤ظ | س ٤٩و] **ט** وجميع هذه الأفلاك ذوات نفوس وعقول وإدراكات أحياء لا يعتريها اضمحلال. [...][7]

بداية العلم الطبيعي

[ب ١٣٣ظ | س ٩٧و] **י**$_{1-2}$ خلق الله، تعالى، دون فلك القمر مادّةً واحدةً وليس هي كمادّة الأفلاك، وأوجد أربع

בכבדות, וחלק שתהלך השמש כנגדו ביום אחד ילך כנגדו כל כוכב מהם קרוב משבעים שנה.

[50(47)ב] **ח** כל הכוכבים הנראים יש מהם כוכבים קטנים שהארץ גדולה מאחד מהם, ויש מהם כוכבים שכל אחד מהם גדול מן הארץ כמה פעמים, והארץ גדולה מן הירח כמו ארבעים פעמים, והשמש גדולה מן הארץ כמו מאה ושבעים פעמים. נמצא הירח אחד משׁשת אלפים ושמונה מאות מן השמש בקֵרוב. ואין בכל הכוכבים כוכב גדול מן השמש, ולא קטן מכוכב שבגלגל שני.

[51(48)ב] **ט** כל הכוכבים והגלגלים כולם בעלי נפש ודעה והשכל הם, והם חיים ועומדים ומכירים את מי שאמר והיה העולם, כל אחד ואחד לפי גדלו ולפי מעלתו, משבחים ומפארים ליוצרם כמו המלאכים. וכשם שמכירים את הקב"ה, כך מכירים את עצמם, ומכירים את המלאכים שלמעלה מהם. ודעת הכוכבים והגלגלים מעוטה מדעת המלאכים וגדולה מדעת בני אדם.

[العلم الطبيعي] [52(49)ב]

י$_{1-2}$ ברא האל למטה מגלגל הירח גולם אחד שאינו כגולם הגלגלים, וברא ארבע צורות

---

[7] ب ١٣٣و:١٩ = س ٩٧و:٧ : هذا ما وصلنا إليه من شرح كلام هذا الرجل الفاضل، قدّس الله تعالى روحه وأعاد علينا من بركاته אנ"ס.

8 إن...9 أعظمها] כך נמצא בדיבור המתחיל ב* (١٢٤ظ:١١)، س* (٤٩و:١١-١٢)، בתוספת والله أعلم.

1 השמש] השמש והירח **ו** | 2 קרוב] בקרוב **ו**
5 כוכבים] כוכבים גדולים **ו** | 10 קטן] כוכב קטן **ו**
11 שני] השני **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

صور لهذه المادّة، وليس هي كصور الأفلاك. وارتسمت كل صورة وصورة في جزء من هذه [س ٩٧ظ] المادّة: الصورة الأولى صورة النار اتصلت | ببعض هذه المادّة وتكوّن من كليهما جسم النار. والصورة الثانية صورة الهواء اتصلت ببعض هذه المادّة وتكوّن من كليهما جسم الهواء. والصورة [בט 131] الثالثة صورة الماء، اتصلت ببعض هذه <المادة> وتكوّن من كليهما جسم الماء. والصورة الرابعة صورة الأرض، اتصلت ببعضها وتكوّن من كليهما جسم الأرض.

לגולם זה, ואינם כצורת הגלגלים, ונקבעה כל צורה וצורה במקצת גולם זה: צורה ראשונה, צורת האש, נתחברה במקצת גולם זה ונהיה משניהם גוף האש. וצורה שניה, צורת הרוח, נתחברה במקצתו ונהיה משניהם גוף הרוח. וצורה שלישית, צורת המים, נתחברה במקצתו ונהיה משניהם גוף המים. וצורה רביעית, צורת הארץ, נתחברה במקצתו ונהיה משניהם גוף הארץ.

[ب ١٤١و | س ٧٤ظ] [س ٧٥و] **י**3 فوجد دون الفلك أربعة أجسام منقسمة كل واحد منها أعلى | من الآخر، وكل واحد وواحد يحيط بما دونه من جميع جهاته كنسبة إحاطة الفلك الأعلى بالفلك الأدنى، الجسم [ب ١٤١ظ] الأول المماسّ لفلك القمر هو جسم | النار، والذي دونه جسم الهواء، وما دونه جسم الماء، وما دونه جسم الأرض، وليس بينها خلاء أصلاً.

י3 נמצא למטה מן הרקיע ארבעה גופים [53(50)ב] מוחלקים זה למעלה מזה, וכל אחד ואחד מקיף את שלמטה ממנו מכל רוחותיו כמו גלגל. הגוף הראשון, הסמוך לגלגל הירח, הוא גוף האש, למטה ממנו גוף הרוח, למטה ממנו גוף המים, למטה ממנו גוף הארץ. ואין ביניהם מקום פנוי בלא גוף כלל.

[ب ١٥٨و | س ١١٧ظ] | [س ١٠٨و] **יא** هذه الأربعة الأجسام(!) ليسوا ذوي أنفس ولا يعلمون ولا يفهمون إلا كأجسام ميّتة. وموجود لكل واحد وواحد منها عادة لا يعرفها ولا يدركها ولا يفهمها، وليس له قدرة على تغيير ذلك، كما قال دؤود، عليه السلام:

יא ארבעה גופות האלו אינם בעלי נפש ואינם [55(52)ב] יודעים ולא מכירים, אלא כגופים מתים, ויש לכל אחד ואחד מנהג שאינו יודעו ומכירו ולא משיגו ואינו יכול לשנותו. וזה שאמר דוד **הללו** תה' קמח:ז-ח

1 لهذه] להד'א (لهذا) **בט** | 2 هذه] הד'א (هذا) **בט** 4 كليهما] כלאהמא (كلاهما) ب س **בט** | 6 كليهما] כלאהמא (كلاهما) ب س **בט** | 8 كليهما] כלאהמא (كلاهما) ب س **בט** | 10 كليهما] כלאהמא (كلاهما) ب س **בט** | 12 منها] - ب | 15 المماسّ] אל[...] **בט**

19 ואחד] ואחד מהם/מהן **ו** | ומכירו] - **ו** 20 הללו...2 וברד] הללו את ה' מן הארץ תנינים וכל תהומות אש וברד שלג וקיטור **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

«سبّحوا الحق، تعالى، على قدرته التي أظهرها في الأرض من وجود الحيوانات العظيمة والنار والبرد». معنى هذا الكلام: سبّحوه يا بني آدم من قدرته وجبروته التي تروا(!) من النار والبرد وباقي المخلوقات العظيمة التي تظهر لكم دون الفلك ظهورًا دائمًا بادٍ للكبير والصغير.

את יוי מן הארץ וג' **אש וברד**. ענין הדברים, הללוהו בני אדם מגבורותיו שתראו באש וברד ובשאר ברואים שתראו למטה מן הרקיע, שגבורתם תמיד נכרת לקטון ולגדול.

[ب ١٦١ظ / س ٥٥و]

الفصل الرابع

א1 هذه الأربعة الأجسام الذين هم النار والهواء والماء والأرض هم أصول جميع المخلوقات التي دون السماء، وكل ما يتكوّن في العالم السفلي من الحيوان الناطق والغير الناطق والطائر والدبيب والسمك والنبات والمسبوكات والجوهر كالياقوت واللؤلؤ والزمرّد والحجارة والجبال والتلال الجميع مادتها متكوّنة عن هذه الأربعة أصول.

א2 فثبت أن جميع هذه الأجسام التي دون السماء خارجًا(!) عن جميع هذه الأربع أصول متكوّن من مادة وصورة، ومادته متكوّنة من هذه الأربع أصول، لكن كل واحد من هذه الأربع أصول ليس هو متكوّن إلا من مادة [בט 132] واحدة وصورة | واحدة. [ب ١٦٢و]

פרק רביעי

[(52)55ב] **א1** ארבעה גופים האלו שהן אש ורוח ומים וארץ, הם יסודות | כל הנבראים שלמטה מן [(53)56א] הרקיע וכל שיהיה מאדם ומבהמה ועוף ורמש ודג וצמח ומתכת ואבנים טובים ומרגליות ושאר אבני בנין והרים וגושי עפר, הכל גלמם מחובר מארבעה יסודות האלו.

[(53)56ב] **א2** נמצאו כל הגופים שלמטה מן הרקיע, חוץ מארבעה יסודות האלו, מחוברים מגולם ומצורה, וגולם שלהם מחובר מארבעה יסודות אלו, אבל כל אחד מארבעה יסודות אינו מחובר אלא מגולם ומצורה בלבד.

---

1 سبّحوا] اشكروا | 5 تظهر لكم] צ'ה[ורה]ם (ظهورهم) **בט** | 10 التي] אלדי' (الذيٍ) ب **בט** 11 والغير الناطق] س، - ب **בט** | 17 خارجا] במקום خارجة | أصول] - **בט** | 19 الأربع] צ"ל الأربعة (דקדוק עמ' 163-164) | 20 مادة...21 واحدة[2] [מאדה' וצורה' פקט] (مادة وصورة فقط) **בט**

---

7 שלמטה] למטה **ו** | 10 גלמם] גלמו **ו** | 13 מארבעה] מארבע **ו** | 14 ומצורה] וצורה **ו** | מארבעה] מארבע **ו** 15 אלו] האלו **ו** | מארבעה] מארבע **ו** | 16 ומצורה] וצורה **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

[ب ١٧٤و / س ٧٧ظ] **ב**$_1$ عادة النار والهواء أن تكون حركتها من مركز الأرض إلى فوق تجاه السماء، وعادة الماء والأرض أن تكون حركتها من جهة السماء إلى أسفل، أي الوسط، لأن مركز السماء هو التحت الذي لا شيء تحته. وليست حركتها بعقل ولا بإرادة، بل عادة رسمت فيها.

[س ٧٩و] **ב**$_2$ طبع النار حار يابس، | [ب ١٧٦و] وهو أخفّ من الجميع، والهواء حار رطب، والماء بارد رطب، والأرض باردة يابسة، وهي أثقل من الجميع. والماء أخفّ، لأجل هذا يوجد فوق الأرض، والهواء أخفّ، لأجل هذا يوجد فوق الأرض، والهواء أخف من الماء، فلأجل ذلك يطفو فوقه، والنار أخفّ من الهواء.

[ب ١٧٩ظ / س ٨٢ظ] **ב**$_3$ ولكون أن هذه العناصر أصولاً لجميع الأجسام التي تحت | [ب ١٨٠و] فلك القمر يوجد كل جسم وجسم - من إنسان وبهيمة ووحش وطائر ونبات ومعدن وحجر - مادة الجميع متكوّنة من النار والهواء والماء والتراب. والأربعة يختلطوا جملة، ويتغيّر كل واحد منهم في وقت الاختلاط إلى أن يوجد المتكوّن من الأربعة لا يشبه واحداً منهم على انفراده. وليس في المختلط منهم ولو جزء واحد الذي هو نار بمفردها أو

6 بإرادة] - **בט** | 14 هذه... أصولاً] [...] **בט**
15 الأجسام... تحت] אלא [...] **בט** | يوجد] יוג'ב (يوجّب) **בט** | 16 ووحش] ו[...] **בט** | 17 الجميع متكوّنة] [אלאג'סאם מרכבה'] (الأجسام مركّبة) **בט**
18 يختلطوا] (דקדוק עמ' 125, 131-132), וכך בהמשך | 19 ويتغيّر] ותגייר (وتغيّر) **בט** | 22 أو... 1,21 بمفرده[1] - **ס**

[57](54)א] **ב**$_1$ דרך האש והרוח להיות מהלכם ממטה, מטבור הארץ, למעלה, כלפי הרקיע, ודרך המים והארץ להיות מהלכם מתחת לרקיע למטה לאמצע, שאמצע הרקיע הוא המטה שאין למטה ממנו. ואין הלוכם בדעתם ולא בחפצם אלא מנהג שנקבע בהם | [57](54)ב] וטבע שנטבע בהם.

[58](55)א] **ב**$_2$ טבע האש חם יבש והוא קל מכולם, והרוח חם לח, והמים קרים לחים, והארץ יבשה קרה, והיא כבדה מכולם, והמים קל ממנה, לפיכך נמצא למעלה על הארץ, והרוח קל מן המים, לפיכך הוא מרחף על פני המים, והאש קל מן הרוח.

[58](55)ב] **ב**$_3$ ומפני שהן יסודות לכל גופים שתחת הרקיע, ימצא כל גוף וגוף, מאדם ובהמה וחיה ועוף וצמח ומתכת ואבן, גלמו מחובר מאש ורוח ומים ועפר. וארבעתם יתערבו ביחד, וישתנה כל אחד מהם בעת העירוב, עד שימצא המחובר מארבעתן אינו דומה לאחד מהם כשהוא לבדו ואין במעורב מהן | [א 59(56)א] אפילו חלק אחד שהוא אש בפני עצמה או מים בפני עצמו

3 לרקיע] הרקיע **ו** | 4 לאמצע] עד לאמצע **ו** | 9 קל] קלים **ו** | 10 נמצא] נמצאו **ו** | 15 וצמח] ודג וצמח **ו**
20 עצמו] עצמן

 © G. Schwarb, 01/2013

هواء بمفرده أو ماء بمفرده أو أرض بمفردها، لكن يختلطوا ويصيروا جسمًا واحدًا.

[ب ١٨٤و] | [س ٨٦و] **ב**4 وكل جسم وجسم | المتكوّن من أربعتها يوجد فيه الحرارة والبرودة والرطوبة واليبوسة معاً، لكن ثم أجسام يكون الغالب فيهم عنصر النار، كالحيوان، لأجل ذلك تظهر الحرارة فيهم أكثر. وثم أجسام يكون الغالب فيهم عنصر الأرض، كالحجارة، لأجل ذلك يظهر فيهم اليبس أكثر. وعلى هذا القياس يوجد جسم حار أكثر من جسم آخر حار، وجسم يابس أكثر من جسم آخر يابس. وكذلك توجد أجسام تظهر فيهم البرودة واليبوسة معًا متساوية، أو البرودة والرطوبة معاً متساوية، أو الحرارة واليبوسة معاً متساوية. لأجل غلبة العنصر الحاصل في أصل [בט 133] الاختلاط يظهر فعل ذلك العنصر وطبعه في الجسم المختلط.

[ب ١٨٦و] **ג** وكل متكوّن من هذه الأربعة الأصول يفسد ويتحلّل إليها في الآخر: ثم شيء يفسد بعد [ب ١٨٦ظ] أيام قلائل، ومنها ما يفسد | بعد سنين كثيرة. وكل ما يتكوّن منها لا يمكن أن لا يفسد ولا يعود إليها، حتى الذهب والياقوت لا بد أن

או ארץ בפני עצמה, אלא הכל נשתנו ונעשו גוף אחד.

[59(56)ב] **ב**4 וכל גוף וגוף המחובר מארבעתן ימצא בו קור וחום ולח ויבש כאחד, אבל יש מהם גופים שיהיה בהם חזקה מיסוד האש, כמו בעלי נפש חיה, לפיכך יראה בהם החום יתר, ויש מהם גופים שיש בהם חזקה מיסוד הארץ, כמו האבנים, לפיכך יראה בהם היבש הרבה. ועל הדרך זו ימצא גוף חם יתר מגוף אחר חם, וגוף יבש יתר מגוף אחר יבש, וכן ימצא גופים יראה בהם הקור והיבש כאחד בשוה, או הקור והלח כאחד בשווה, או החום והלח כאחד בשווה. לפי רוב היסוד וטבעו בגוף המעורב.

[60(57)א] **ג** וכל המחובר מארבעה יסודות האלו, להם הוא נפרד בסוף. יש שהוא נפרד לאחר ימים אחדים, ויש שהוא נפרד לאחר שנים רבים, [א 60(57)ב] וכל | שנתחבר מהם אי אפשר שלא יפרד להם, אפי׳ הזהב והאודם אי אפשר שלא יפסד ויחזור

---

2 يختلطوا ويصيروا] (דקדוק עמ׳ 125, 131-132) واحدا] ואחדן ب **בט** | 6 النار] - ب **בט** س كالحيوان...8 الأرض] - **س** | 11 تظهر] יט׳הר (يظهر) ب **בט** | 14 غلبة] [כת׳רה׳] (كثرة) **בט** 15 فعل] -**בט** | في...16 الجسم] באלג׳סם (بالجسم) ب **בט** | 17 متكوّن] יתכוון (يتكوّن) ب **בט** | 18 الآخر] אלאסר (الاسر) **בט**

1 עצמה] עצמה או רוח בפני עצמה **ו** | 2 אחד] אחר **ו** 7 שיש] שיהיה **ו** | 8 הרבה] הרבה. ויש מהן גופין שיהיה בהן חזקה מיסוד המים, לפיכך יראה בהם הלח יתר **ו** | 9 זו] הזה **ו** | 10 יראה] שיראה **ו** | 11 הקור[1]] הקור בלבד, וגופים יראה בהם הלח בלבד, וגופים יראה בהן הקור **ו** | 12 בשווה[1]] בשוה, או החום והיובש כאחד בשוה **ו** | 13 היסוד] היסוד שהיה בעיקר התערובת יראו/יראה מעשה אותו היסוד **ו** 14 מארבעה] מארבע **ו** | האלו] אלו **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

يفسد ويعود إلى أصوله. ويعود بعضه إلى النار وبعضه إلى الماء وبعضه إلى الهواء وبعضه إلى الأرض.

[ب ١٨٨و | **ד** إذ وجميع ما يتركّب من العناصر الأربعة |
[س ٨ظ] يستحيل عند تلاشيه إليها، لِمَ قال لآدم: «وإلى
| [س ٦٧و] التراب تعود»؟ لكون أكثر تركيبه من التراب،
בר׳ ג:יט
[ب ١٨٨ظ] وليس كل ما يفسد | وقت فساده في الحين يعود إلى الأربعة العناصر، لكن يفسد ويعود إلى أمر آخر، ونهاية الأمور يعود إلى العناصر وتوجد جميع الأمور عائدة بالدور.

[ب ١٩٠و | **ה$_1$** هذه الأربع عناصر يستحيل كل واحد منها
[س ٦٥ظ] إلى الآخر دائماً، في كل يوم وكل ساعة، بعضها، لا جميعها. وكيف ذلك؟ فإن بعض الأرض القريبة من الماء تتغيّر وتتفتّت وتصير ماء، وكذلك بعض الماء الملاصق للهواء يتغيّر ويصير هواء، وكذلك الهواء الملاصق للنار يستحيل ويصير نارًا، وكذلك النار الملاصق للهواء يتغيّر
[ب ١٩٠ظ] ويجتمع ويصير هواء،[8] | وكذلك بعض الماء الملاصق للأرض يجتمع ويصير أرضًا.

[ب ١٩٤ظ] **ה$_2$** وهذا التغيّر قليل قليل ولأجل طول مدة الأيام. وليس كل العنصر يتغيّر إلى أن يبقى

[8] "וכן הרוח מקצתו הסמוך למים משתנה ומתכנס ונעשה מים" לא תורגם.

4 العناصر] אלענאצר [...] **בט** | 5 إليها] [...] **בט**
6 تركيبه] [תר...] **בט** | 7 ما] מן (מן) **בט** | يفسد]
[...] **בט** | 10 جميع] - ب **בט** | 11 الأربع] צ״ל
الأربعة (דקדוק עמ׳ 163-164) | 18 بعض] - ب **בט**

ליסודותיו. ויחזור מקצתו לאש ומקצתו למים ומקצתו לרוח ומקצתו לארץ.

ד הואיל וכל הנפרד לאלו יפרד, למה נאמר [60(57)ב]
בר׳ ג:יט לאדם **ואל עפר תשוב**? לפי שרוב בנינו מן העפר. ולא כל הנפסד כשיפסד מיד יחזור לארבעה יסודות, אלא יפסד ויחזור לדבר אחר, וסוף הדברים יחזור ליסודות. ונמצאו כל הדברים חוזרים חלילה.

ה$_1$[1] ארבעה יסודות האלו משתנים זה לזה תמיד, בכל יום ובכל שעה, מקצתן, לא כל גופן. כיצד? מקצת הארץ הקרובה מן המים משתנית ומתפוררת ונעשית מים, וכן מקצת המים הסמוכים לרוח משתנין ומתמסמסין והווין רוח, וכן הרוח מקצתו הסמוך לאש משתנה ומתחולל ונעשה אש, וכן האש מקצתה הסמוך לרוח מתחולל משתנה ומתכנס ונעשה רוח, וכן הרוח מקצתו הסמוך למים משתנה ומתכנס ונעשה מים, וכן המים מקצתו הסמוך לארץ משתנה ומתכנס ונעשה ארץ.

ה$_2$ ושינוי זה מעט מעט ולפי אורך הימים. ואין כל היסוד משתנה עד שיעשה כל המים

[1] בכ״י א חסרים כאן שלשה דפים הכוללים הלכות ה-ז (דפים 61-63 לפי המספור המקורי).

1 ויחזור] וישוב **ו** | 3 הנפרד] הנפסד **ו** | לאלו יפרד] יפרד ליסודות אלו **ו** | 6 לארבעה יסודות] לארבע היסודות **ו** | לדבר אחר] לדבר אחר, ודבר אחר לדבר אחר **ו** | 16 מתחולל] - **ו** | 18 מקצתו] מקצתן **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

جميع الماء هواء أو جميع الهواء نار(!)، لأنه لا يمكن أن يبطل أحد العناصر الأربع، لكن بعض العنصر يتغيّر وينتقل من النار إلى الهواء، [ب ١٩٠و] وبعض من الهواء إلى النار، وكذلك بين | كل واحد وصاحبه يوجد التغيّر بين أربعتها ويعودوا(!) بالدور.

[ب ١٩٠و] **ו** وهذا التغيّر يكون من حركة الفلك، ومن حركته يجتمعوا الأربعة، ويتكوّن منها جميع مواد الإنسان والحيوان والنبات والحجر والمعدن. [בט 134] والحق، تعالى، يعطي كل مادة ومادة الصورة الصالحة لها على يد العقل العاشر، وهو الصورة الملقّبة بـ‹الفعّال›[9].

[ب ١٩٧ظ | س ١٤ظ] **ז** أبدًا لا يوجد(!) ولا يظهر(!) لك مادةً بلا صورة، ولا صورة بلا مادة، إلا عقل الإنسان هو الذي يميّز الجسم في ذهنه، ويعلم - إن كان متكوّنًا من مادة وصورة ويعقل - أنّ ثم أجسام(!) مادتها متكوّنة من الأربع(!) عناصر، وأجسام(!) مادتها بسيطة وليس هي متكوّنة من مادة أخرى. والصور الذي(!) ليس لها مادة أصلاً لم يظهروا للحسّ، لكن بعين

[9] العقل الفعّال = الأشخاص = العقل العاشر (ראה לעיל הלכה ב:ז$_2$)

1 نار] צ"ל نارًا | 2 الأربع] צ"ל الأربعة (דקדוק עמ' 164-163) | 4 الهواء...بين] [...] **בט** | 6 ويعودوا] צ"ל يعودون (דקדוק עמ' 125-126) | 8 يجتمعوا] צ"ל يجتمعون (דקדוק עמ' 125-126 וגם 132)، יג'תמע (يجتمع) **בט** | 13 أبدًا] - **בט** | يوجد] צ"ל توجد | يظهر] צ"ל تظهر | 17 أجسام] צ"ל أجسامًا (דקדוק עמ' 150) | الأربع] צ"ל الأربعة (דקדוק עמ' 164-163) | 18 وأجسام] צ"ל أجسامًا (דקדוק עמ' 150) | 19 الذي] צ"ל التي (דקדוק עמ' 235) | ليس] ליס (ليس) במקום ليست (דקדוק עמ' 144)

רוח או כל הרוח אש, שאי אפשר שיבטל אחד מן היסודות הארבעה, אלא מקצת ישתנה מאש לרוח, ומקצת ישתנה מרוח לאש, וכן בין כל אחד וחבירו ימצא השינוי בין ארבעתן וחוזרות חלילה לעולם.

ו ושינוי זה יהיה בסביבת הגלגל, ומסביבתו יתחברו ארבעתן, ויהיה מהן שאר גולמי בני אדם ונפש חיה וצמח ואבן ומתכת. והאל נותן לכל גולם וגולם צורה ראויה לו על ידי מלאך העשירי, שהיא הצורה הנקראת אישים.

[(63-)ב] **ז**[2] לעולם אין אתה רואה גולם בלא צורה, או צורה בלא גולם, אלא לב האדם הוא שמחלק הגוף הנמצא בדעתו, ויודע שהוא מחובר מגולם וצורה, ויודע שיש שם גופים שגולמם מחובר מארבע יסודות, וגופים שגולמם פשוט ואינו מחובר מגולם אחר. והצורות שאין להם גולם

[2] חלקים מן הטקסט של הלכה זו (ז) נמצאים בדיבור המתחיל, כ"י א עמ' 65ב (64ב לפי המספור המקורי)

3 ישתנה] - **ו** | 5 לעולם] - **ו** | 16 מגולם אחר] רק מגולם אחד **ו**

البصيرة يدركوا(!)، كما أدركنا واجب الوجود بلا رؤية عين.

[ب ٢٠٠ظ | س ١٧و] [س ١٧ظ] **ח**1 نفس كل إنسان هي صورته الذي(!) أفاضها عليه [الوا]جب، تعالى، والعقل الزائد | الموجود في نفس الإنسان هو صورة الإنسان الكامل في عقله. وعلى هذه الصورة قيل في [ب ٢٠١و] التوراة: «نصنع إنسانًا بصورتنا | كشبهنا»، يعني أن تكون له صورة تعلم وتدرك العقول المجرّدة عن المواد، لكي تتشبّه بهم. وليس قوله عائد على هذه الصورة المميّزة بحاسة البصر التي هي الفم والأنف والوجنتان وسائر تخطيط الجسم، فإن هذه صفة اسمها.

[ب ٢١٣و] **ח**2 وليس(!) هي النفس الموجودة لكل حيوان الذي بها يأكل ويشرب وينسل ويحسّ ويتوهّم، إلا العقل الذي هو صورة النفس. وعن هذه الصورة التي للنفس قال النص[10]. ومرار كثيرة تسمّى هذه الصورة ‹روحًا›، فلأجل هذا تحتاج أن تحترز في الأسامي حتى لا تغلط، وكل اسم واسم يفهم من معناه.

[ب ٢٣٨و] **ט** ليس(!) صورة هذه النفس متكوّنة من العناصر حتى تتحلّل إليها، وليس(!) لها قوة من

[10] דהיינו «بصورتنا كشبهنا».

1 يدركوا] צ"ל يدركون (דקדוק עמ' 125-126) 2 رؤية] רויא (رؤيا) **س** | عين] אֵלעין (العين) **בט** 4 الواجب] [...] **בט** | 7 إنسانا... كشبهنا] אנס[אן] **בט** | 8 تكون] יכון (يكون) **س** | 9 تتشبّه] תשבה (تشبه) **בט** | عائد] צ"ל عائدا | 13 وليس] וליס (وليس) במקום וליסת (דקדוק עמ' 144) | 20 ليس] ליס במקום ליסת (דקדוק עמ' 144) | 21 وليس]

אינן נראין לעין, אלא בעין הלב הם ידועים, כמו שידענו אדון הכל בלא ראיית עין.

ח1 ונפש כל בשר היא צורתו שנתן לו האל, והדעת היתירה המצויה בנפשו של כל אדם היא צורת האדם השלם בדעתו. ועל צורה זו נאמר בתורה **נעשה אדם בצלמנו כדמותנו**, כלומר שתהיה לו צורה היודעת ומשגת הדעות שאין להם גולם, עד שידמה להם. ואינו אומר על צורה זו הניכרת לעינים, שהיא הפה והחוטם והלסתות ושאר רושם הגוף, שזו תואר שמה. [64(65)א][3] (בר' א:כו)

ח2 ואינה הנפש המצויה לכל נפש חיה, שבה אוכל ושותה ומוליד ומרגיש ומהרהר, אלא הדעה שהיא צורת הנפש. ובצורת הנפש הכתוב מדבר. ופעמים רבות תקרא זאת הצורה נפש ורוח, ולפיכך צריך להזהר בשמות כדי שלא תטעה, וכל שם ושם ילמד מענינו. [66(63)א]

ט אין צורת הנפש הזאת מחוברת מן היסודות כדי שתפרד להם, ואינה מכוח הנשמה עד [66(63)ב]

[3] מכאן ולהלן סדר הדפים בכ"י א מבולבל. הסדר הנכון לפי המספור המקורי הוא : 64(= 65 לפי המספור הנוכחי), 65(64), 66(63), 67(60), 68(61), 69(62), 70?(59), 71?(58)

3 בשר] אדם **א**, בשר **א*** (64[64]א:9) | 4 כל] - **ו** 8 גולם] גולם, כמו המלאכים שהם צורה בלא גולם 10 והלסתות] - **א** | 14 מדבר] מדבר בצלמנו כדמותנו **ו** | 15 בשמות] בשמותן **ו** | כדי] - **ו** 16 תטעה] יטעה אדם בהן **ו**

[ب ٢٣٨ظ] قوى النفس الحيوانية حتى تكون محتاجة إلى | [בט 135] الروح الحيواني، كما أن النفس الحيوانية محتاجة إلى البدن، لكنها وجدت من فيض العالم العلوي. ولأجل هذا، - وقت تحليل البدن الذي هو متكوّن من الأربعة عناصر، وتبيد(!) الروح الحيواني لكون أن ليس له وجود إلا [مع] البدن، ومحتاج إلى البدن في كل أحواله وأفعاله -، لا تنقطع هذه الصورة ولا تضمحل، لأنها ليس هي محتاجة إلى الروح الحيواني في شيء من أفعالها، لكنها تعلم وتدرك العقول المفارقة للمواد وتدرك وجود واجب الوجود، وتبقى إلى أبد الآبدين، كما قال الحكيم سليمان في حكمته: «ويعود التراب إلى الأرض كما كان والنفس تعود إلى الإله الذي وهبها».

[ب ٢٦٠ظ] **י** جميع هؤلاء الكلمات التي ذكرناها في هذا المعنى مثل قطرة من دالٍ مملوء ماء، وهي أمور غامضة إلى الغاية، لكن ليس كغموض معاني الفصل الأول والثاني. وبيان جميع هذه الأمور التي في الفصل الثالث والرابع هو المسمّى بـ‹العلم الطبيعي›. ولذلك أمرنا العلماء الأقدمون أن لا [ب ٢٦١و] نشرح هذه العلوم | في الجمع، لكن لشخص واحد خاصة نعرّفه هذه الأمور ونعلّمه إياها.

שתהיה צריכה לנשמה, כמו שהנשמה צריכה לגוף, אלא מאת יוי מן השמים היא. לפיכך, כשיפרד הגולם שהוא מחובר מן | [67(60)א] היסודות, ותאבד הנשמה מפני שאינה מצויה אלא עם הגוף, וצריכה לגוף בכל מעשיה, לא תכרת הצורה הזאת, לפי שאינה צריכה לנשמה במעשיה, אלא יודעת ומשגת הדעות הפרודות מן הגלמים, ויודעת בורא הכל, ועומדת לעולם ולעולמי עולמים. הוא שאמר שלמה בחכמתו [קה' יב:ז] **וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה.**

[70?(59)ב][4] **י** כל הדברים האלו שדברנו בענין זה כמר מדלי הם, ודברים עמוקים הם, אבל אינם כעומק פרק ראשון ושני. וביאור כל אלו הדברים שבפרק שלישי ורביעי הוא הנקרא מעשה בראשית. וכך צוו החכמים הראשונים שאין דורשים גם בדברים האלו ברבים, אלא לאדם אחד בלבד מודיעין דברים אלו ומלמדין אותן.

וליס (وليس) במקום וליסת (דקדוק עמ' 144) | لها] הי (هي) ב* (٢٣٩ظ:١٠)
5 وتبيد] צ"ל يبيد | 7 وأفعاله] ו[...]ה **בט** | 9 ليس] ליס (ليس) במקום וליסת (דקדוק עמ' 144)
15 هؤلاء] במקום هذه (דקדוק עמ' 98) | 16 قطرة... ماء] השווה לעיל הלכה ב:יא | دال] דאלי ב, במקום دلو (Dozy, Supplément, כרך 1, עמ' 459)
20 الأقدمون] ב* (٢٦١ظ:١٦)

[4] הדף הפוך: עמ' ב הינו הצד הקדמי (רקטו) של הדף

14 כעומק] כענין עומק **ו**, כעומק ענין | 19 אותן] אותו **ו**

[ب ٢٦١و] **يا** وما الفرق بين معاني العلم الإلهي ومعاني العلم الطبيعي؟ أن معاني العلم الإلهي لا يبحث فيها مع شخص واحد، إلا إن كان رجلاً فاضلاً سريع الفهم من ذاته، وحينئذ نطلعه على رؤوس المسائل. وأما معاني العلم الطبيعي نعلّمها، ولو لشخص واحد، وإن لم يكن له سرعة فهم من ذاته، ونعلّمه كل ما يقدر على تعلّمه من هذه الأمور. ولِمَ لا نعلّم ذلك في الجمع؟ لأن ليس لكل أحد عقل واسع وقابل لإدراك هذه الأمور على حقائقها.

[ب ٢٦٣و] **يب** وقت تفهّم الإنسان في هذه الأمور ويدرك جميع المخلوقات من ملك | [ب ٢٦٣ظ] وفلك وإنسان وما أشبه ذلك، ويعتبر حكمة الواجب، تعالى، في جميع المخلوقات، يزداد محبة للباري، تعالى، [בט 136] ونتوق نفسه وتشتاق روحه لمحبة الحق، تعالى، ويخاف ويرهب لما يقيس نفسَه وخساسته وحقارته وفقره إلى أحد الأجسام الشريفة العظيمة وبالأحرى والأجدر إلى أحد العقول الظاهرة المقدّسة المفارقة للمادة الذي لم تقارن مادة أصلاً، ويجد نفسه كوِعاء مملوء خزيًا وخجلاً فارغًا ناقصًا.

[ب ٢٦٣ظ] **يج** ومعنى هذه الفصول الأربعة هو الذي يسمّونه العلماء الأقدمون ‹البستان›، كما قالوا

[70?(59)ב] **יא** ומה בין ענין מעשה מרכבה לענין מעשה בראשית? שענין מעשה מרכבה אפילו לאחד אין דורשים בו, אלא אם כן היה חכם ומבין מדעתו מוסרין לו ראשי הפרקים, וענין מעשה בראשית מלמדים אותו ליחיד, אע"פ שאינו מבין אותו מדעתו, ומודיעין לו כל מה שיכול לידע מדברים אלו. ולמה אין מלמדין אותו לרבים? לפי שאין כל אדם יש לו דעת רחבה להשיג פירוש וביאור כל הדברים האלו על בוריין.

[70?(59)א][5] **יב** בזמן שאדם | מתבונן בדברים האלו ומכיר כל הברואים ממלאך וגלגל ואדם כיוצא בו, ויראה חכמתו של הקב"ה בכל הברואים, מוסיף אהבה למקום, ותצמאה נפשו ויכמה בשרו לאהוב המקב"ה, ויירא ויפחד משפלותו ודלותו וקלותו כשיעריך עצמו לאחד מהגופות הקדושים הגדולים, וכל שכן לאחת מהצורות הטהורות הנפרדות מן הגולמים שלא נתחברו בגולם כלל, וימצא עצמו שהוא ככלי מלא בושה וכלמה רֵק וחסר.

[70?(59)א] **יג** ועניני ארבעה פרקים אלו שבחמש מצוות האלו, הם שחכמים הראשונים קוראין אותם

15 ونتوق... الحق] - ب، ونتوق نفسه وتشتاق روحه لمحبة الحق ب* (٢٦٤ظ:٨-٩) | ونتوق...تعالى] ب* (٢٦٤ظ:٨-٩) | 17 وحقارته] וחקראתה (وحقراته) ب **בט**، וחקארתה (وحقارته) ب* (٢٦٨ظ:١٥) | 19 الذي] צ"ל التي (דקדוק עמ' 235) | 23 يسمّونه] יסמוה (يسمّوه) ب **בט**، יסמונה (يسمونه) ب* (٢٦٩ظ:١١) | البستان] בסתאן

[5] הדף הפוך: עמ' א הינו הצד האחורי (ורסו) של הדף

4 מוסרין] נותנים **ו** | 6 אותו] - **ו** | לו] אותו **ו** | מה] - **ו** | 13 בכל הברואים] בכל היצורים וכל הברואים **ו** 14 ותצמאה] ותצמא **ו** | 22 אותם] אותו/אותן **ו**

 © G. Schwarb, 01/2013

العلماء: «أربعة دخلوا البستان». وعلى أنهم كانوا علماء فضلاء وحكماء، لم يكن لهم جميعهم قدرة على إدراك الأمور على حقائقها. وأنا أقول: إنما يجب أن يتمشّى في هذا البستان إلا من امتلأ باطنه خبزًا ولحمًا، والخبز واللحم المذكور هنا هو معرفة الحلال والحرام وما أشبه ذلك | من باقي [ب ٢٦٤و] [الأمور الشرعية. وعلى أن] هذه الأمور أمر صغير، أسموه العلماء، ويعلم ذلك من قولهم «الأمر الكبير هو معرفة العلم الإلهي وما يتوقّف عليه من العلم الطبيعي». والأمر الصغير هي(!) الأمور الفقهية النقلية التي بحثت(!) فيها علماء الشريعة». وعلى أنه أمر صغير يجب تقدمة توطئة للأمر الكبير. وأيضا، إنه الخير العظيم الذي أفاضه، تعالى، على العالم حسب ثباته ولكي ينالوا الحياة الأخروية بأمثاله، ويمكن أن يدركه جميع أهل العالم الكبير والصغير، والرجل والمرأة، ومن له عقل متّسع وذي(!) العقل الناقص.

בבלי, חגיגה יד, ע"ב

פרדס, כמו שאמרו **ארבעה נכנסו לפרדס.** ואע"פ שגדולי ישראל היו, וחכמים גדולים היו, לא כולם היה בהם כוח לידע ולהשיג כל הדברים האלו על בורין. ואני אומר שאין ראוי להטייל בפרדס אלא מי שנתמלא כריסו לחם ובשר, ולחם ובשר זה הוא לידע ביאור האסור והמותר וכיוצא בהן משאר המצוות. ואע"פ שדברים אלו דבר קטן, קראו אותן חכמים, שהרי אמרו [71?(58)ב][6] חכמים **דבר גדול מעשה מרכבה ודבר קטן הוויות דאביי ורבא,** אע"פ כן ראויין הן להקדימן, שהן מיישבין דעתו של אדם תחלה, ועוד שהן הטובה הגדולה שהשפיע הקב"ה ליישוב העולם הזה כדי לנחול חיי העולם הבא, ואפשר שידעם הכל, גדול וקטן, איש ואשה, בעל לב רחב ובעל לב קצר.

(بستان) ب (٢٦٣ظ:١٠)، البستان ب* (٢٦٩ظ:١٢)
1 العلماء] עלמא בני אסראיל (علماء بني إسرائيل) ب* (٢٦٩ظ:١٢-١٣) | 3 حقائقها] חקאיקהם (حقائقهم) **בט** | 12 أنه] אנהא (أنها) **בט** | 17 وذي] צ"ל وذو

[6] הדף הפוך: עמ' ב הינו הצד הקדמי (רקטו) של הדף

4 האלו] - **ו** | 6 זה] - **ו** | ביאור] - **ו** | **10** הוויות] הוייה **ו** | **14** גדול וקטן] קטן וגדול **ו**